

Mehmet Şemseddin Bey'in (1855-1917) İran'daki Siyasi ve Toplumsal Olaylara Etkisi

The Effect of Mehmet Şemseddin Bey (1855-1917) on Political and Social Events in Iran

Osman KARACAN^a

ÖZET	ABSTRACT
<p>Kafkasyalı Çerkes bir aileye mensup olan Mehmet Şemseddin Bey, ailesi ile birlikte İstanbul'a yerleşmiş ve eğitimini burada tamamlamıştır. Başarılı bir eğitim hayatından sonra Osmanlı Devleti'nde çeşitli görevler icra eden Mehmet Şemseddin Bey'in yaptığı görevlerden biri de Tahran Büyükelçiliği'dir. İran'ın buhranlı yıllarında on yılı aşkın süre Tahran Büyükelçiliği görevini sürdüren Mehmet Şemseddin Bey, gerek iktidar ve gerekse muhalefet ile kurduğu dostluk sayesinde İran'ın siyasi ve toplumsal olaylarında belirleyici bir rol üstlenmiştir. Başta Rusya ve İngiltere gibi yabancı güçlerin siyasi müdahalelerine ve Osmanlı-İran istibdat yönetimlerinin meclis ve meşrutiyet karşıtı politikalarına rağmen Ahrar lehine arabulucu olan Mehmet Şemseddin Bey, İran'daki siyasi krizlerin sulh yoluyla çözülmesine önemli katkılar sunmuştur. Uyguladığı barış diplomasisi ile başta meşrutiyet olayları olmak üzere İran'daki sorunların çözümünde kolaylaştırıcı bir rol oynayan Mehmet Şemseddin Bey, aynı zamanda hem Şah hem de meşrutiyet taraftarlarıyla zaman zaman müzakerelerde bulunarak meselelerin doğru bir zeminde çözülmesine çalışmıştır. Fakat Mehmet Şemseddin Bey, uyguladığı etkin ve başarılı diplomatik faaliyetleriyle İran'daki siyasi ve toplumsal olaylarda önemli bir rol üstlenmesine rağmen bu başarısı temsil ettiği iktidar tarafından takdir edilmek yerine adeta cezalandırılmıştır. Biz de bu çalışmamızda Mehmet Şemseddin Bey'in Tahran Büyükelçiliği görevini sürdürdüğü yıllarda İran'da meydana gelen siyasi ve toplumsal olaylara değinip onun bu gelişmelerdeki rolünü inceledik.</p>	<p>Mehmet Şemseddin Bey, who is a member of a Caucasian Circassian family, settled in Istanbul with his family and completed his education here. After a successful education life, Mehmet Şemseddin Bey, who carried out various duties in the Ottoman Empire, was one of the duties of the Tehran Embassy. Mehmet Şemseddin Bey, who served as Tehran Ambassador for more than ten years during the crisis years of Iran, played a decisive role in Iran's political and social events thanks to the friendship he established with both the government and the opposition. Mehmet Şemseddin Bey, who was a mediator in favor of Ahrar despite the political interventions of foreign powers such as Russia and England, and the anti-constitutional and parliamentary policies of the Ottoman-Iranian oppression governments, made important contributions to the peaceful resolution of the political crises in Iran. Mehmet Şemseddin Bey, who played a facilitating role in the solution of the problems in Iran, especially the constitutional events, with the peace diplomacy he implemented, also tried to resolve the issues on the right ground by negotiating with both the Shah and the supporters of the constitutionalism from time to time. However, although Mehmet Şemseddin Bey played an important role in the political and social events in Iran with his effective and successful diplomatic activities, his success was almost punished instead of appreciated by the government he represented. In this study, we touched upon the political and social events that took place in Iran during the years that Mehmet Şemseddin Bey served as the Tehran Embassy and examined his role in these developments.</p>
<p>Anahtar Kelimeler Mehmet Şemseddin Bey, İran, Tahran Büyükelçiliği, Meşrutiyet, Osmanlı Devleti.</p>	<p>Keywords Mehmet Şemseddin Bey, Iran, Tehran Embassy, Constitutional Monarchy, Ottoman Empire.</p>

^a Dr. Öğretim Üyesi, İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
Osman.karacan@inonu.edu.tr
(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

1. Giriş

Osmanlı Devleti'nin Tahran sefaret görevine iki kez atanan Mehmet Şemseddin Bey, elçi olarak İran'da bulunduğu yıllarda İran'ın siyasi ve toplumsal hayatında önemli izler bırakmış bir devlet adamıdır. İran'da hem iktidarın hem de muhalefetin güvenini kazanan Mehmet Şemseddin Bey cereyan eden siyasi ve toplumsal olaylarda iktidar ile muhalefet arasında zaman zaman arabuluculuk yaparken bazen de attığı adımlarla olaylara doğrudan yön vererek İran'ın siyasi ve toplumsal tarihine damgasını vurmuştur. Fakat Mehmet Şemseddin Bey'in İran'daki siyasi ve toplumsal olaylarda ortaya koyduğu etkin performansına rağmen onun bu hususa dair rolünün hak ettiği düzeyde ele alınmadığı görülmektedir. Elbette Mehmet Şemseddin Bey'in hayatı, siyasi ve toplumsal faaliyetleri gerek İran'da gerekse Türkiye'de çeşitli çalışmalara konu edinilmiştir ama yapılan çalışmalarda onun İran'ın siyasi ve sosyal olaylardaki etkisi doğrudan ele alınmadığı için bu hususta müstakil bir çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur.

Bugüne kadar Türkiye'de Mehmet Şemseddin Bey'in 1906 İran meşrutiyet inkılabına dair gözlem ve tahlillerini ihtiva eden *İran'da İlk Anayasal Hareketler '1906 Meşrutiyeti'* (Kılıç, 2002) ve Şemseddin Bey'in genel olarak biyografisini ve Tahran elçiliğini konu alan *"Osmanlı ve İran Arşiv Belgelerinde Mehmet Şemseddin Paşa'nın Hayatı ve Tahran Elçiliği (1855-1917)"* (Gülmez, 2020) başlıklı çalışmalar yapılmıştır. Benzer bir durum İran için de söz konusudur. İran'da Mehmet Şemseddin Bey hakkında bir iki çalışma haricinde herhangi bir esere ulaşılamamıştır. Bu çalışmalardan biri yine Abdurrahman Gülmez'in Tahran Üniversitesi'nde Hasan Hazreti danışmanlığında hazırladığı bir master tezidir (Gülmez, Kârname-i Sefâret Şemseddin Beg der İrân (Ba Tikye-i ber Isnâd-e İrân ve Osmanî), 1393). Diğeri ise Tahran Üniversitesi Öğretim üyelerinden Hasan Hazreti tarafından kaleme alınan bir makaledir (Hazretî, 1386).

Kılıç ve Hazreti çalışmalarında Mehmet Şemseddin Bey'in İran Meşrutiyet inkılabına dair gönderdiği raporlar üzerinden değerlendirmelerde bulunurken Gülmez ise hem makalesinde hem de tezinde Mehmet Şemseddin Bey'in hayatını ayrıntılı bir şekilde kaleme almıştır. Fakat Kılıç, Gülmez ve Hazreti'nin kaleme aldığı çalışmalarda Mehmet Şemseddin Bey'in İran'daki siyasi ve toplumsal olaylardaki rolü doğrudan ele alınmamıştır. Söz konusu çalışmalarda Şemseddin Bey'e ilişkin olarak İran'da meydana gelen siyasi ve toplumsal olaylar hakkında Şemseddin Bey'in kaleme alıp Dersaadet'e gönderdiği raporlar üzerinden dönemin okuması gerçekleştirilmiştir. Yani sözü edilen raporlar Şemseddin Bey'in siyasi gelişmeler karşısındaki tutumunu ve etkisini açıklamaktan ziyade onun yaşanan olayları nasıl tahlil ettiğini ortaya koymaktadır. Bu sebeple Şemseddin Bey'in İran'daki siyasi ve toplumsal olaylara yaklaşımı ya da bu olaylardaki rolü resmi belgelere yansıyan muhteva üzerinden değerlendirilmesi yetersiz kalmıştır. Zira söz konusu yıllarda hem Osmanlı'da hem de İran'da meşrutiyet karşıtı güçlerin iktidarda olması, doğal olarak resmi evrakların muhtevalarının da bu hassasiyet çerçevesinde hazırlanmış olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Buna binaen bu çalışmada Osmanlı ve İran'da egemen olan siyasi iklim göz önünde bulundurularak Mehmet Şemseddin Bey'in hayatı hakkında kısaca bilgi verildikten sonra büyükelçi olarak vazifeli olduğu yıllarda İran'da meydana gelen siyasi ve toplumsal olaylardaki rolü yeni bilgi ve belgeler ışığında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2. Mehmet Şemseddin Bey (1855-1917) Kimdir?

Kafkasyalı Çerkes bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelen Mehmet Şemseddin Bey 1855 yılında Kafkasya'nın Kuban bölgesinde doğmuştur. 1862 yılında babası Tleseruk Osman ile önce Samsun'a ve daha sonra İstanbul'a göç eden Şemseddin Bey, tüm eğitimini İstanbul'da tamamlamıştır. Hafız Paşa Sıbyan Mektebi'nde, Fatih ve Beşiktaş rüştiyelerinde, Mahrec-i Aklâm'da okuyan Mehmet Şemseddin Bey, 1879 yılında Galatasaray Sultanisi'nde, 1880 yılında

Mülkiye'nin yüksek kısmından mezun olmuştur. Çalışkan, ahlaklı, dürüst, temiz, sakinliğiyle bilinen Şemseddin Bey (Aydemir, 1991, s. 85), Mülkiye ve Galatasaray Sultanisi dâhil bütün okulları sınıf birincisi olarak bitirmiştir. Devletin en alt kademelerinden başlayarak üst makamlara kadar hızla yükselen Şemseddin Bey, öğrencilik yaptığı okullarda aynı zamanda öğretmenlik de yapmıştır. 1878 yılında Mülkiye'de talebeyken Galatasaray Sultanisi'nde Türkçe dersleri vermiştir. Ayrıca 1879 yılında Mektebi Mülkiye İdadi kısmına 1.sınıf hesab-ı nazari ve hendese öğretmenliklerine tayin edilmiştir (Gülmez, 2020, s. 198; Mücellidoğlu, 1968-1969, s. 83).

Mülkiye'den mezuniyetine müteakip tüm görevleri de sona eren Mehmet Şemseddin Bey, Sultan II. Abdülhamid'in emriyle 1880 yılında Yıldız Sarayı 3. Kâtipliği'ne atanmıştır. Daha sonra sırasıyla Atina Sefareti Başkâtipliği'ne (7 Mart 1886), 48 gün kadar Atina Sefaret Maslahatgüzarlığı (7 Haziran 1886-25 Temmuz 1886), Hâriciye Nezâreti Umur-ı Şehbenderî Müdürlüğü (4 Nisan 1887), Bükreş Sefirliği (17 Kasım 1892-Eylül 1893), Hâriciye Nezâreti Müsteşar Muavinliği (11 Eylül 1895)⁵⁰, Tahran Sefirliği (18 Şubat 1896), Van Valiliği (26 Haziran 1896), İkinci kez Tahran Sefirliği (13 Eylül 1897-7 Şubat 1908), Kâmil Paşa Kabinesi'ne Evkaf Nâzırlığı (8 Ağustos 1908-13 Şubat 1909) görevlerini icra etmiştir. 14 Kasım 1909 tarihinde ise kendi isteğiyle emekliye ayrılmıştır (Mücellidoğlu, 1968-1969, s. 83-84; Gülmez, 2020, s. 199-200).

Tahran Sefareti görevine iki defa atanan Mehmet Şemseddin Bey, ilk Tahran sefirlik vazifesine 18/19 Şubat 1896 tarihinde atanmıştır. Fakat birkaç aylık elçilik görevinden sonra 26 Haziran 1896'da Van Valiliği'ne ataması yapıldıktan sonra İran'dan ayrılmıştır. Daha sonra 13/14 Eylül 1897'de ikinci kez Tahran sefareti atanan Mehmet Şemseddin Bey İran'a gelerek elçilik vazifesine başlamıştır. İkinci kez Tahran elçiliği görevine başlayan Mehmet Şemseddin Bey, II. Abdülhamid tarafından elçilik vazifesinden azledilecekken İstanbul'a Sultan'ın misafiri olarak gelen Muzafferüddin Şah'ın araya girmesi ile elçilik vazifesine devam etmiştir. Ancak 7 Şubat 1908 tarihinde İran Meşrutiyeti'nin ilanında etkisi olduğu gerekçesiyle azledilmiştir (Gülmez, 2020, s. 199-200; Mücellidoğlu, 1968-1969, s. 83-84). Mehmet Şemseddin Bey'in İran Meşrutiyetine destek verdiği için görevden el çektirilmek istendiğine dair bilgilere dönemin Osmanlı Devleti'nin Tahran Ataşemiliteri Cemil Said Bey (1872-1948)⁵¹ tarafından da doğrulanmaktadır (Cemil Said (C.S.), Sefir-i Osmani'nin Oynadığı Rol, 1909, s. 7).

Görev süresince çeşitli taltifler alan Mehmet Şemseddin Bey, emekliliğinden sonra muhtariyet verilen Trablusgarp ve Bingazi Eyaletlerinde vezirlik payesi verilerek (20 Ekim 1912) beş yıl süre ile "Nâib'üs-Sultan" olarak görev yapmıştır. Osmanlı'nın yenilgisiyle sonuçlanan Trablusgarp Savaşı'ndan sonra İtalya tarafından Osmanlı'ya iade edilen Mehmet Şemseddin Bey 1921 yılında vefat etmiştir. Arapça, Farsça, Almanca ve anadili Çerkesceyi iyi bilen Şemseddin Bey, Çerkes kültürü ve diliyle ilgili çalışmalar yapmıştır. Bilhassa İstanbul'da üyesi olduğu Çerkes Teavün Cemiyeti'nde Çerkes dili ve alfabetiyle ilgili çalışmalar yapan Şemseddin Bey, "Çerkes Hattı Yâhud Hatt-ı Umûmî İstanbul" ve "Hesâb-ı Nazârî" adlı iki kitap da kaleme almıştır (Mücellidoğlu, 1968-1969, s. 84-85; Aydemir, 1991, s. 85-86).

Avrupa'nın ilim, fen ve edebiyatına vakıf olan Mehmet Şemseddin Bey'in, aynı zamanda İslam tarihine ve İslami ilimlere de vukufiyeti bilinmektedir. Hatta o, Arapçadaki vukuf ve iktidarı herkesçe bilinen Darülfünun hocalarından merhum Şevket (Yunt), Baban-zâde Ahmet Naim ile Sami Evranosoğlu'na Muhyiddin-i Arabî'nin "Füsus'ül-Hikem" kitabını okutmuştur. Kudretli bir sefir ve

⁵⁰ Gülmez Mehmet Şemseddin Paşa'nın Hâriciye Nezâreti Müsteşar Muâvinliği görevine gitmediğini ifade etmiştir (Gülmez, Osmanlı ve İran Arşiv Belgelerinde Mehmet Şemseddin Paşa'nın Hayatı ve Tahran Elçiliği (1855-1917), 2020, s. 199).

⁵¹ Cemil Said Bey hakkında geniş bilgi için bkz. (Karacan, Cemil Said Bey (Dikel) Hayatı-Eserleri ve İran'daki Siyasi Meselelere Bakışı, 2019-a; Cemil Said Bey, 2014).

müstesna bir ilahiyat uzmanı olan (Mücellidoğlu, 1968-1969, s. 84) Şemseddin Bey, elçi olarak görev yaptığı Romanya ve İran'da Kral ve Şah'ın dikkatlerine mazhar olmuştur. Söz konusu ülkelerde hiçbir elçiye yapılmayan düzeyde ilgi gösterilmiş ve kendisiyle istişarelerde bulunulmuştur (Gülmez, 2020, s. 198-199). Romanya elçiliğini sürdürdüğü yıllarda zaman zaman onun felsefi sohbetlerine iştirak eden Romanya Kralı Karol'un, sarayında Mehmet Şemseddin Bey için bir odayı mescit olarak hazırlattığı ve onun namaz kılması esnasında Kral ve Kraliçe'nin gönüllerinde manevi bir haz ile kendisini izledikleri ifade edilmiştir. Bu bilginin kendisi tarafından da teyit edildiği ifade edilmiştir (Mücellidoğlu, 1968-1969, s. 84).

Mehmet Şemseddin Bey Tahran sefaret görevinde de İslami ilimlere olan vukufiyetinden dolayı İran'ın meşhur müçtehitleriyle temaslarda bulunmuş ve onlar üzerinde ciddi tesirler bırakarak İslam âlemini bölen Şii-Sünni anlaşmazlığını ortadan kaldırmak için yoğun gayret sarf etmiştir. Fakat elçilik görevinin sona ermesiyle bu teşebbüsü de akim kalmıştır (Mücellidoğlu, 1968-1969, s. 84).

3. Mehmet Şemseddin Bey'in Tahran Sefareti ve Faaliyetleri

Mehmet Şemseddin Bey'in İran'daki siyasi ve sosyal gelişmeler üzerindeki tesirini sağlıklı değerlendirmek için dönemin siyasi konjonktürünün iyi analiz edilmesi elzemdir. Her şeyden önce Mehmet Şemseddin Bey, Osmanlı Devleti'nin hariciyede görev yapan bir memurudur. Bu sebeple merkezi yönetime karşı sorumlu olduğu bilincinde olan Mehmet Şemseddin Bey, tabii olarak elçiliği süresince hem İran hem de Osmanlı'daki siyasi erkin politik yaklaşımlarının farkındadır. Doğal olarak attığı her adımda bu siyasi koşulları dikkate aldığı tahmin edilebilir.

İran'da meşrutiyet olaylarının cereyan ettiği yıllarda Mehmet Şemseddin Bey, Osmanlı Devleti'nin Tahran Sefir-i Kebiri vazifesini sürdürürken bu yıllarda Osmanlı'da istibdat hâkimdi. Sultan II. Abdülhamid her ne kadar I. Meşrutiyeti ilan edip reformcu bir padişah olarak iktidara gelmiş olsa da kısa süre içerisinde dönemin iç ve dış siyasi yapısını gerekçe göstererek anayasayı askıya almış, Meclis-i Mebusan'ı kapatmış ve devleti istibdatla yönetmiştir (Kara & Çatma, 2019, s. 149). Sıkı bir meşrutiyet karşıtı olan Sultan II. Abdülhamid, sadece Osmanlı'da meşrutiyet lehine gelişecek siyasi hareketleri engellemeye çalışmamakta aynı zamanda iç muhalefeti fikrî ve psikolojik yönden besleyebileceği düşüncesiyle çevre ülkelerde gelişen meşrutiyet hareketlerine de karşı durmakta ve düşmanlık etmekteydi. Bunun önemli örneklerinden biri İran meşrutiyet hareketine karşı olan duruşudur. Bu gerçeğe dikkat çeken Melikzâde İran Meşrutiyetinin en büyük düşmanının Osmanlı Devleti olduğunu ifade etmiştir (Melikzâde, 1383, s. 512).

II. Meşrutiyet öncesi Osmanlı'daki inkılap hareketlerini tetikleyebileceği endişesiyle İran muhalefetine İstanbul'da örgütlenme ve meşrutiyet lehine faaliyetlerini icra etmesini zaman zaman yasaklayan (Karacan, 2019-b) Sultan II. Abdülhamid, bu çerçevede 1907'de dönemin Osmanlı Sadrazamı İran büyükelçiliğine de başvurarak İran asıllı encümenlerin faaliyetlerinin önlenmesini talep etmiştir. İran'ın bu faaliyetleri engellememesi durumunda Osmanlı hükûmetinin karşı tedbir alacağı ve faaliyetlerine izin vermeyeceği uyarısında bulunulmuştur. Aynı şekilde Tahran'daki Osmanlı elçiliği üzerinden de Tahran yönetimine İstanbul ve Trabzon'da İranlıların encümen kurmalarını engellemeleri hususunda İran hükûmetinin tedbir alması talebi iletilmiş ve İran'ın tedbir almaması durumunda Osmanlı hükûmetinin bu faaliyetleri engelleyeceği bildirilmiştir (Kurtuluş, 2010, s. 187-188). Nitekim II. Meşrutiyet'in ilanından önce İstanbul'da yayın yapan Ahter gazetesinin yasaklanması, İran'ın muhalif aydınlarından Mirzâ Ağa Han ve Şeyh Ahmed Ruhî gibi ileri gelen aydınların ülkeden çıkarılarak muhalif İranlıların İstanbul'daki faaliyetlerinin kısıtlanması II. Abdülhamid yönetiminin yaklaşımını gösteren önemli adımlardır. Aynı zamanda II. Abdülhamid

İran'daki meşrutiyet taraftarlarına güçlü destek veren Necef ulemasının desteğini çekmesi hususunda da baskı uygulamıştır (Melikzâde, 1383, s. 512).

İstanbul'daki İran Ahrarının faaliyetlerinin engellenmesi konusunda ortaya konulan çabaların yanı sıra aynı zamanda İran Meşrutiyeti hususundaki haberlere de sıkı bir sansür uygulanmıştır. 1878-1908 yıllarında basına uygulanan sansür kapsamında gazetelerde birçok isim, kelime ve terimin kullanılması yasaklanırken kararnamelerle basın üzerinde sıkı bir denetim kurulmuştur. Bu kapsamda ülke dışında meydana gelen pek çok olayla ilgili haberlerin yapılması engellenmiştir. Bu dönemde bilhassa İstanbul'da neşredilen gazetelerde sadece İran'da meşrutiyetin ilan edilmesiyle ilgili haberler değil, Rusya'da Duma meclisinin kurulduğuna ilişkin haberler de sansüre maruz kalmıştır. Meşrutiyet ve meclis hususunda uygulanan bu sansür Osmanlı kamuoyunu etkilememesi amacıyla gerçekleştirildiği açıktır (Kurtuluş, 2010, s. 202-203).

Daha ilginç olan ise İran Meşrutiyetinin kuruluşuna dair hiçbir haberin yayınına izin vermeyen II. Abdülhamid yönetimi, Muhammed Ali Şah'ın İran Meclis-i Mebusan'ına yönelik saldırısını Osmanlı meşrutiyet taraftarlarının gözünü korkutmak amacıyla haber yapılmasına onay vermesidir. Bu yıllarda İstanbul'da bulunan İranlı aydın ve devlet adamı Yahya Devletâbâdî de bu hususa dikkat çekerek İran'da iki yıl boyunca süren meşrutiyet olaylarına dair Osmanlı gazetelerinde konuya ilişkin tek kelimenin bile yazılmadığını ancak 23 Haziran 1908'de Meclisin Şah'a bağlı güçler tarafından topa tutulmasının tüm Osmanlı gazetelerince haberleştirildiğini ifade etmiştir. Devletâbâdî, bunun Sultan II. Abdülhamid'in emriyle olduğunu ileri sürmüştür (Devletâbâdî, 1362, s. 27). Aslında II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İran Ahrarı ve meşrutiyeti lehine Osmanlı basınında yoğun haber ve değerlendirmelerin yer alması da bu durumu doğrulamaktadır.

İran meşrutiyetine karşı Sultan II. Abdülhamid'in tutumu sadece Osmanlı coğrafyasında muhalif İranlıların çalışmalarının engellenmesi ve Osmanlı basınına uygulanan sansür ile de sınırlı değildi. İran Meşrutiyet olaylarını yakından takip eden ve meşrutiyet karşıtı önlemleri her yerde uygulamaya çalışan II. Abdülhamid ülke dışında meşrutiyet lehine gelişen olayların bastırılması konusunda da istibdat güçleriyle dayanışma içerisinde olmuştur. İran'daki meşrutiyet olaylarından tedirgin olan II. Abdülhamid meşrutiyet yönetiminin yıkılması için çaba sarf etmiş ve Muhammed Ali Şah'ın istibdat yönetiminin başarısı için askeri müdahalede de bulunmuştur. İran meşrutiyet hareketini zayıflatmak ve ortadan kaldırmak için İran sınırına asker gönderdiği ve sınırda bazı bölgeleri ele geçirerek istibdat güçleriyle birlikte çalıştığı iddia edilmiştir (Melikzâde, 1383, s. 842; Cezani, 2014, s. 237). Ayrıca İran'ın İstanbul büyükelçisi Urfau'd-devle'yi davet ederek meşrutiyetin tehlikeleri hakkında müzakerelerde bulunmuş ve onun aracılığıyla Muhammed Ali Şah'a meşrutiyet taraftarlarına karşı birlikte mücadele etme teklifinde bulunmuştur. Büyükelçiden, altın ve asker desteğinde bulunma vaadini telgrafla Muhammed Ali Şah'a bildirmesi talebinde bulunmuştur (Melikzâde, 1383, s. 843).

Sultan II. Abdülhamid yönetiminin bu tavrı Osmanlı hariciye bürokrasisi tarafından da yakinen bilindiği ve doğal olarak meşrutiyet karşıtı bu siyasetin Osmanlı Devleti'nin Tahran Büyükelçisi Şemseddin Bey'in de malumu olduğu öngörülebilir. Bu nedenle bir hariciye memuru olarak meşrutiyet yıllarında görev yapan Şemseddin Bey'in temsil ettiği iktidarın görüşüne aykırı olarak farklı bir siyaset takip etmesi ya da takip etse bile bu görüş ve faaliyetlerini göndermiş olduğu raporlarına tabi olduğu yönetimi rahatsız edecek düzeyde yansıtmayacağı güçlü bir ihtimaldir. Haliyle Mehmet Şemseddin Bey'in İran meşrutiyet olaylarını göndermiş olduğu raporlarla değerlendirmiş olsa da bu raporlar onun İran'ın siyasi ve toplumsal olaylarındaki rolünü açıklama hususunda yeterli olmayacaktır. Şemseddin Bey'in rolünün doğru anlaşılması onun raporlarındaki analizlerinden ziyade onun hakkında değerlendirmelerde bulunan bilgi ve belgeleri incelemekle mümkündür.

4. Mehmet Şemseddin Bey'in İran'daki Siyasi ve Toplumsal olaylardaki Rolü

Osmanlı Devleti'nin Tahran Büyükelçisi vazifesini sürdüren Mehmet Şemseddin Bey, pek tabii olarak görevi gereği İran'da zuhur eden siyasi ve toplumsal gelişmeler hakkında çeşitli bilgilendirme raporları kaleme alarak İstanbul'a göndermiştir. Bu çerçevede İran'da başta meşrutiyetin ilanı olmak üzere meydana gelen gelişmeler hakkında çeşitli değerlendirmeleri ihtiva eden raporlar hazırlamıştır. 5 Ağustos 1906 tarihinde İran'da ilan edilen Meşrutiyet fermanının yankılarını, 13 Aralık 1906 tarihinde yazdığı bir name ile Dersaadet'i bilgilendirirken söz konusu belgede her hafta İran'ın genel durumunu rapor ettiğini de bildirmiştir (Gülmez, 2020, s. 205-206).

Arif, âlim, bilgin bir devlet adamı olan Mehmet Şemseddin Bey, Osmanlı Devleti'nde egemen olan istibdat rejimine rağmen meşrutiyet ve hürriyet lehine bir tavır ortaya koymuştur. İran Ahrarı ve uleması ile iyi münasebetler kuran Şemseddin Bey, Melikü'l-mütekellimin ve Hacı Mirza Yahya Devletâbâdî gibi hürriyet taraftarı İranlı aydın ve devlet adamlarıyla da dostluk kurmuştur. İran'daki meşrutiyet taraftarlarının zor durumda kaldığı dönemlerde o korkusuz bir şekilde kendi devletinin yürüdüğü istikametinin aksine meşrutiyetin muvaffakiyeti için mücadele etmiştir. Şemseddin Bey'in bu rolüne işaret eden Melikzâde, onun aydın fikirleri sayesinde Ahrarın taleplerini netleştirdiklerini ve pek çok siyasi haklarını elde ettiklerini ifade etmiştir. Ayrıca onun aracılığıyla Ahrarın taleplerini Muzafferüddin Şah'a ulaştırdıklarını ve kazanımlar elde ettiklerini dile getirmiştir (Melikzâde, 1383, s. 256).

Melikzâde'nin sözünü ettiği vaka Tahran Valisi Mîrzâ Ahmet Han Alau'd-devle'nin (ö.1911) Rus-Japon savaşı nedeniyle yaşanan şeker kıtlığında şeker fiyatlarını artırdıkları bahanesiyle birkaç tüccarın 14 şevval 1323/12 Aralık 1905'te falakaya yatırılması üzerine ünlü ayetullahlardan Tabâtabâî ve Behbehânî'nin liderlik yaptığı ulema, talebe, tacir ve halktan oluşan iki bin kişilik bir topluluğun "Muhaceret-i Sağır" (Küçük Göç) olarak adlandırılan Tahran'ın güneyindeki Şah Abdülazim Türbesi'nde best eylemine başlamalarıdır. Meşrutiyet inkılabını başlatan en önemli olay olarak kabul edilen ve İran'ın eski başbakanlarından Ali Asgar Han Eminü's-saltana, reform yanlısı seçkinlerden Mîrzâ Nasrullah Han Muşîru'd-devle ve oğullarının da destek verdiği best eyleminde eylemcilerin taleplerini Şah'a ulaştıran Şemseddin Bey'dir (28 Aralık 1905) (Tebrizî, 2021, s. 96-97; Kurtuluş, 2010, s. 97).

Aynu'd-devle'nin Şah etrafında oluşturduğu çemberden dolayı hiç kimse o çemberi aşma ve Şah ile doğrudan görüşme imkânı bulamıyordu. Bu nedenle İran Ahrarı, Şemseddin Bey'in dostu olan Hacı Mirza Yahya Devletâbâdî ve Melikü'l-mütekellim'in üzerinden iletişime geçerek ondan destek talep etmişlerdir. Melikü'l-mütekellim ve Devletâbâdî ile görüşmelerinde Şemseddin Bey'in tüm manevi gücünü de kullanarak bu konuda yardımcı olacağını ifade ettiği iddia edilmiştir. Şemseddin Bey'in bu olumlu yaklaşımı üzerine Ahrar mesajlarını onun vesilesiyle doğrudan Şah'a ulaştırmışlar ve Şah, yapılan zulüm ve baskılardan haberdar olmuştur (Melikzâde, 1383, s. 291-292).

Mehmet Şemseddin Bey sadece meşrutiyet taraftarlarının taleplerini Şah'a ulaştırma konusunda arabuluculuk yapmamış aynı zamanda Ahrar liderleriyle yapmış olduğu müzakere neticesinde Ahrarın taleplerini revize etmesinde de etkili olmuştur. Bu durum aslında Şemseddin Bey'in meşrutiyet taraftarlarına danışmanlık yaptığını da göstermektedir. Ayrıca Mehmet Şemseddin Bey tarafından iletilen taleplerin Şah tarafından olumlu karşılanması Şemseddin Bey'in sadece meşrutiyetçiler üzerinde değil Şah üzerinde de ciddi bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Melikzâde, 1383, s. 301-305). Şah'ın şifahi olarak verdiği sözlere itibar etmeyen Meşrutiyet taraftarları Mehmet Şemseddin Bey'den resmî taahhütnamede bulunmasını talep ederek adeta onun garantörlüğünü istemişlerdir (Melikzâde, 1383, s. 803).

Mehmet Şemseddin Bey'in bu girişimi devlet politikasının bir sonucu olarak değerlendirildiği gibi dostluktan kaynaklanan şahsi bir girişim şeklinde de yorumlanmıştır (Kurtuluş, 2010, s. 221-222). Ancak Şemseddin Bey yazmış olduğu raporunda arabuluculuğunu Osmanlı Devleti için zararlı olacak bazı olayların engellenmesi gerekçesine dayandırarak bu adımını sefaretin dâhilde ve hariçte iyi bir tesir bırakma yolunda ulvi bir vazife olarak değerlendirirken (BOA. Y.EE. 0010.0020.1-4., 5 Rebiülevvel 1326/7 Nisan 1908) muhalefetin taleplerinin netleştirilmesi hususunda kendisiyle yapılan müzakerelere ise yer vermemiştir.

Şah yönetimi ve Meşrutiyet taraftarları üzerinde ciddi bir manevi itibarı olduğu anlaşılan Mehmet Şemseddin Bey, pek çok olayda ağırlığını ortaya koymuştur. İnkılap komitesinin üyesi ve hürriyet taraftarı Şeyhü'r-reis Ebu'l-Hasan Mirza faaliyetlerinden dolayı hakkında tutuklanma kararı çıkınca Şemseddin Bey onu Osmanlı sefaretine alarak himaye etmiştir (Melikzâde, 1383, s. 340). Osmanlı'nın Tahran sefaretinde on beş gün kalan Şeyhü'r-reis daha sonra hükümetten teminat alınması üzerine evine gönderilmiştir (Gülmez, 2020, s. 206).

Muhالیf İran ulemasını korumaya alan Mehmet Şemseddin Bey'in İran meşrutiyetine katkıları sadece yukarıda zikredilen vakalar ile de sınırlı değildir. İran meşrutiyetinin önemli dini liderlerinden olan Tabâtabâi ve Behbehânî ile mektuplaşması ve onları meşrutiyet düşüncesi hususunda ısrarcı olma doğrultusundaki teşvikleri önem taşımaktaydı (Kurtuluş, 2010, s. 222-223). Fakat Şemseddin Bey her ne kadar meşrutiyet ve hürriyet yanlısı olup Ahrarı korumak istese de onun muhatabı meşrutiyet yönetim karşıtı olan Sultan II. Abdülhamid'di. Bu konuda fikirlerini açık bir şekilde ifade etmemiş olsa da bu durumu haber alan Sultan onu azlederek İstanbul'a çağırmıştır (Hazretî, 1386, s. 65). Meşrutiyet ve hürriyet lehine olan görüşlerini özellikle İstanbul'a göndermiş olduğu raporlarda aşikâr bir şekilde yazmaktan imtina ettiği, olaylar karşısındaki tutum ve rolünü gizleyen bir yaklaşım sergilediği görülse de şu bir gerçek ki Şemseddin Bey'in bu süreçte üstlendiği inisiyatif İran siyasetinde belirleyici bir tesir bırakmıştır. Bu konuda Mehmet Şemseddin Bey'in mesai arkadaşı olan Osmanlı'nın Tahran Ataşemiliteri Cemil Said Bey'in bu hususa dair tanıklıkları onun İran siyasetindeki etkisine dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

İran'da meşrutiyet karşıtları Şah'ın örtülü desteğiyle Şeyh Fazlullah'ın etrafında toplanıp meşrutiyet ve Meclis-i Mebusan aleyhine eylemlere girişmesi İran Ahrarını tedirgin etmiştir. Zira bu süreçte İngiltere ile Rusya arasında 1907'de imzalanan anlaşma gerek dahili ve gerekse harici dengeleri istibdadın lehine çevirmiştir. Anlaşma öncesinde Rusya destekli Şah karşısında dengeleyici bir güç olan İngiltere söz konusu anlaşma ile Ahrara olan desteğini çekmiştir. Bu durum meşrutiyet taraftarlarını alternatif yollara sevk etmiştir. Muhالیfler İngiltere'nin yerini doldurabilecek dengeleyici bir güç arayışını sürdürürken bu boşluğu doldurabilecek iki sefaret görünüyordu: Osmanlı ile Almanya sefareti. Fakat Yıldız hükümeti olduğu müddetçe İran Ahrarının Osmanlı Sefareti'nden yararlanması mümkün görünmüyordu. Dolayısıyla muhالیfler için tek alternatif olarak Almanya Sefareti kalıyordu. Muhالیfler de Almanya Sefareti'ne yönelmiştir (Cemil Said (C.S.), Meclis'in Dağıtılmasına İlk Teşebbüs ve Tavassut-ı Süferâ, 1909, s. 5).

İran Ahrarı bir yandan Meclis-i Mebusan'ı fiili olarak savunma tertibatı alırken diğer yandan ise Alman Sefareti'ne başvurarak sefaretlerin arabuluculuğunu istemiştir. Muhالیfler Meclis-i Mebusan'ı savunmak için hazırlık yaparken Meclis-i mebusan Şah yanlıları tarafından topa tutulmuş (15 Aralık 1907) ve İran'daki meşrutiyet olayları silahlı çatışmaya evirilmiştir. Yaşanan saldırılarda Meclis çok ciddi zarar görürken muhالیfler Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasını hedefleyen bu saldırılara encümenler ve vekillerle birlikte metanetle karşı koymuş ve saldırıları boşa çıkarmıştır. Birkaç gün devam eden çatışmalarda pek çok vekil tevkif edilmiş, Maliye Nazırı ve vekillerin reisi Nasirü'l-mülk şehirden uzaklaştırılmış, Meclis-i Mebusan reisi ise Alman Sefaretine sığınmıştır. Alenen bir felaketin hazırlandığı böyle bir ortamda bu felaketi

durdurabilecek yegâne güç sefaretlerdi. Fakat hangi sefaretler bu konuda ön ayak olacaktı. Rusya baştan beri Meclis-i Mebusan'a karşıydı. İngiltere de Rusya ile olan anlaşmasından dolayı yaşananlara kayıtsız kalmaktaydı (Cemil Said (C.S.), Meclis'in Dağıtılmasına İlk Teşebbüs ve Tavassut-ı Süferâ, 1909, s. 5-6).

Meşrutiyet taraftarlarına yardım edebilecek tek devletin Almanya olduğu düşünülüyor için muhalifler de Alman sefaretinden yardım istemişlerdir. Meşrutiyetçilerin yardım çağrısına kayıtsız kalmayan Alman Maslahatgüzarı derhal harekete geçmiş Tahran'da bulunan yegâne Sefir-i Kebir olan Osmanlı Devleti'nin elçisi Mehmet Şemseddin Bey ile görüşerek onun desteğini talep etmiştir. Alman maslahatgüzarının yardım teklifini olumlu karşılayan Mehmet Şemseddin Bey, Maslahatgüzar ile yaptıkları müzakereler neticesinde bir yol haritasının çıkarılması için yabancı elçilerle bir toplantı tertip edilmesi konusunda uzlaşmışlardır. Fakat Mehmet Şemseddin Bey, Rus ve İngiliz elçilerin düzenlenecek toplantıya iştirak etmeyecekleri endişesini taşımıştır. Bu da çabalarının akim kalacağı anlamına geliyordu. Osmanlı elçiliğinde yapılan istişare sonucunda İngiliz elçisiyle görüşme kararı alınmıştır. Yapılan görüşme neticesinde onun da toplantıya katılacağı sözü alınmıştır. İngiliz elçiliğinden alınan olumlu haber üzerine Baron Richthofen, Cemil Said Bey ve Mehmet Şemseddin Bey arasında yeniden durum değerlendirmesi yapılmış ve İngilizlerin katılımı üzerine Rusların da mutlaka katılım göstereceği kanaatine varılmıştır. Bunun üzerine derhal harekete geçilerek elçilere davet mektupları yazılmış ve toplantı için hazırlıklar yapılmıştır (Cemil Said (C.S.), Meclis'in Dağıtılmasına İlk Teşebbüs ve Tavassut-ı Süferâ, 1909, s. 6).

Osmanlı sefiri Mehmet Şemseddin Bey liderliğinde sürdürülen müzakerelere mukabil Rusya ve İngiltere sefaretlerinin kendisinin yanında olduklarına dair daha önceden söz alan Şah ve maiyeti, Osmanlı sefirinin tek başına parlamento lehine aracı olmaya cesaret edemeyeceği ve Almanların ise azınlıkta kalacağı düşüncesiyle rahat bir şekilde hareket etmekteydi. Fakat bu esnada elçilerin Osmanlı sefaretinde toplanacağı istihbaratı Saray'a ulaştınca Şah endişeye kapılmıştır. Ertesi gün Osmanlı sefaretinde yapılan toplantıya tüm elçiler katılmış ve Şah ile Ahrar arasındaki çatışmalar hakkında istişarelerde bulunulmuştur. İstişareler sonucunda Rusya ve İngiltere elçileri haricinde tüm katılımcılar Şah'a kan dökülmemesi ve sorunların sulh yoluyla çözümü konusunda dostane bir nasihatte bulunmanın uygun olacağı hususunda mutabık kalmışlardır (Cemil Said (C.S.), Meclis'in Dağıtılmasına İlk Teşebbüs ve Tavassut-ı Süferâ, 1909, s. 6). Rusya ve İngiltere temsilcileri hükümetlerinin izni olmadığı gerekçesiyle bu kararı desteklememişlerdir. Kararı destekleyen elçiler ise Şah'tan randevu talep etmiş ve tüm engelleme çabalarına rağmen Osmanlı sefaretinde buluşularak asker nezaretinde Saraya çıkmışlardır (Cemil Said (C.S.), Sefir-i Osmani'nin Oynadığı Rol, 1909, s. 5).

Şah ile görüşen sefirlerin sözcülüğünü yapan Mehmet Şemseddin Bey Şah'a: "*On seneyi mütecâviz zamandan beri iki devlet-i islâmiyye beyninde te'yid-i müvâlât ve tevsî-i hüsn-i münâsebâta gayret etmekte bulunmuş bir sefir sıfatıyla memâlik-i İraniyyece büyük bir felâket tevîd edecek sûretde kan dökülmesine müsâ'ade buyurulmamasını temennî ve ricâ ederim. Binâenaleyh zât-ı şâhâneleriyle Meclis-i Meb'ûsân beyninde zuhûra gelen ihtilâfın sulhen tesviyesi arzu ve ümîdini arz eylerim.*" (Cemil Said (C.S.), Sefir-i Osmani'nin Oynadığı Rol, 1909, s. 5) diyerek sorunların Meclis ile görüşülerek sulh yoluyla çözülmesi talebinde bulunmuştur.

Mehmet Şemseddin Bey, meşrutiyet ve istibdat taraftarları arasında süren anlaşmazlıkların sulh yoluyla çözülmesi hususundaki elçilerin çabalarını II. Abdülhamid'e göndermiş olduğu arızasında da dile getirmiştir. İran'da yaşanan siyasî buhranın ortadan kaldırılması için diğer devletlere ait elçilik yetkililerinin gayretlerine yer veren Mehmet Şemseddin Bey aynı zamanda kendisinin de bu sürece müdahil olduğunu, İran'ın siyasî hayatını tehlikeye düşürecek hareketlerden kaçınılması ve

karışıklıkların ortadan kaldırılması tavsiyesinde bulunduğunu ifade etmiştir. Tahran'da gerçekleştirilen elçiler toplantısı hakkında da bilgi veren Şemseddin Bey, Şah ile yapılan görüşmeye değinmiş ve bu hususta Avusturya ve Fransa elçilerinin isimlerini özellikle ön plana çıkarmıştır. Bununla birlikte vahim neticelerin ortaya çıkmaması, kan dökülmesinin engellenmesi, karışıklığın giderilmesi, asayişin sağlanması gibi taleplerin farklı zamanlarda birkaç kez kendisi tarafından Şah'a iletildiği bilgisini aktarmayı ihmal etmemiştir. İran'da uygulamış olduğu bu diplomatik hamlelerin Saltanat-ı Seniyye'nin İran'daki nüfuz ve azametini uygun düşüğünü belirten Şemseddin Bey, bu tavrının Şah, Ahrar ve tarafsız sefirler tarafından da takdir edildiğini ifade etmiştir (BOA. Y.EE. 0010.0020.1-4., 5 Rebiülevvel 1326/7 Nisan 1908). Fakat baştan sona bu girişimler kendi liderliğinde ve Osmanlı'nın Tahran elçilik konutunda gerçekleşmesine rağmen Mehmet Şemseddin Bey, meşrutiyet taraftarlarının lehine yapılan bu girişimler konusunda rolünü sıradanlaştıran bir dil kullanmıştır.

İran'da sulh ve selametın egemenliği için ortaya koydukları çabaların Şah nezdinde bir anlam ifade etmediğini ama sorunların barış yoluyla çözümünü hususunda gösterdikleri gayretin Osmanlı Devleti'nin İran'daki nüfuzunu artıracığını, Osmanlı'nın en az zararla çıkmasını sağlayacağını ve Osmanlı'nın büyüklüğünün burada doğabilecek zararların önlenmesinde olduğunu düşünen Şemseddin Bey, bu amaçla bu girişimlerde bulunduğunu savunmuştur. Yani asıl amacın Osmanlı Devleti'nin İran'daki çıkarlarının korunması olduğunu ifade etmiştir. Mehmet Şemseddin Bey, İran'ın Avrupalı devletlerin nüfuzu altına girmesi durumunda en fazla Osmanlı Devleti'nin zararlı çıkacağı inancında olduğunu ve dolayısıyla yürütmüş olduğu barış diplomasisinin Osmanlı'nın nüfuz mücadelesini kazanmaya endekslendiğini ifade etmiştir (BOA. Y.EE. 0010.0020.1-4., 5 Rebiülevvel 1326/7 Nisan 1908).

Osmanlı Sefiri Şemseddin Bey her ne kadar göndermiş olduğu bu arızasında kendi rolünü gizlese de onun öncülüğünde başlayan barış diplomasisi etkilerini çok çabuk göstermiştir. Elçilerin bu girişimleri karşısında İngiltere ve Rusya'dan bir fayda görmeyeceğini fark eden Muhammed Ali Şah da talepleri olumlu karşılamış ve meseleleri sulh yoluyla çözüme sözü vermiştir (Cemil Said (C.S.), Sefir-i Osmani'nin Oynadığı Rol, 1909, s. 6). Şemseddin Bey'in öncülüğünde başlayan bu girişimlerin başarılı olduğunu gören Ahrar en fazla memnun olan kesimdi. Ahrar, Şah'ın ileride verdiği sözden cayma ihtimaline karşı Şemseddin Bey'den Şah'ın verdiği sözleri yazılı olarak kendilerine vermesini talep etmişlerdir. Cemil Said Bey'in belirttiğine göre Şemseddin Bey ve diğer elçilerin istekleri doğrultusunda Şah, taleplerin sulh yoluyla çözüleceği hususuna ilişkin cevabını yazılı olarak üç sefarete göndermiştir. Cemil Said Bey, Meclis-i Mebusan'ın bu sonuçtan son derece memnun kaldığını belirtmiş ve her yerde "Yaşasın Osmanlı Sefiri" sloganlarının atıldığını ifade etmiştir (Cemil Said (C.S.), Sefir-i Osmani'nin Oynadığı Rol, 1909, s. 6). İran Ahrarının "Yaşasın Osmanlı Sefiri" şeklinde slogan atmaları Mehmet Şemseddin Bey'in oynadığı rolün önemini ortaya koyan bir durumdur.

Osmanlı Devleti'nin Tahran Ataşemiliteri Cemil Said Bey, Mehmet Şemseddin Bey'in liderliğinde elçilerin 18 Aralık 1907 tarihinde İran Şahı'na yaptıkları ziyaretin tarihî bir öneme sahip olduğunu, o günün tarihimizde parlak bir gün olarak kaydedilmesi gerektiğini vurgulamıştır. O gün dünyada ilk kez Osmanlı Devleti'nin büyükelçisinin hürriyet ve meşrutiyeti himaye etmek, komşumuz olan Müslüman bir milleti büyük bir felaketten korumak için Rusya ve bilhassa İngiltere'nin sefaretlerine rağmen hatta tabi olduğu hükümetin rızası hilafına, resmen aracı olmaya teşebbüs ettiğini ve beklenenin çok çok üzerinde bir başarı kazandığını ifade etmiştir (Cemil Said (C.S.), Sefir-i Osmani'nin Oynadığı Rol, 1909, s. 6).

Cemil Said Bey, Mehmet Şemseddin Bey liderliğinde alınan bu başarı ile Osmanlı Devleti'nin İran'da çok güzel bir fırsat yakaladığını ama söz dinleyen bir Hariciye Nezareti'nin olmamasından

dolayı bu fırsatın yeterince değerlendirilemediğinden yakınmıştır. Hatta bu muvaffakiyetten yararlanma bir yana büyük bir diplomasi zaferine imza atan Mehmet Şemseddin Bey'in akıbetinin ne olacağı endişesinin hâsıl olduğunu dile getirmiştir (Cemil Said (C.S.), Sefir-i Osmani'nin Oynadığı Rol, 1909, s. 6). Mehmet Şemseddin Bey'in Sultan'a yazdığı arızasında bu diplomatik çabalardaki rolüne açık bir şekilde yer vermemesi de Cemil Said Bey'in dillendirdiği bu endişeden kaynaklı olduğu söylenebilir.

Cemil Said Bey, Osmanlı Devleti'nin takdir edemediği bu başarının İngiliz ve Rus sefaretları tarafından tam olarak anlaşıldığını ve dolayısıyla mevcut politikalarını değiştirmek durumunda kaldıklarını belirtmiştir. Her iki devletin sefaretlarının Mehmet Şemseddin Bey liderliğinde gelişen başarıdan dolayı onların da durumu yeniden hükümetlerine bildirdiklerini ve aldıkları direktifler doğrultusunda Şah'ın huzuruna çıkıp elçiler toplantısında alınan kararları yeniden Şah'a ilettiklerini ifade etmiştir. Cemil Said Bey, Rus ve İngiliz sefaretlarının Şah ile yaptıkları bu görüşme ile dolaylı olarak onların da Şemseddin Bey liderliğinde gelişen bu başarıyı takdir ettiklerini belirtmiştir. Ayrıca Rus ve İngiliz sefaretlarının bununla da yetinmediklerini ziyaretlerinin neticesini sanki onlardan önce bu yönde herhangi bir girişim olmamış ve hiç kimse durumun farkında değilmiş gibi diğer elçiliklere de bildirdiklerini aktarmıştır (Cemil Said (C.S.), Sefir-i Osmani'nin Oynadığı Rol, 1909, s. 6-7). Hâlbuki Rus ve İngiliz sefaretlarının Şah'a ilettikleri bu talepler daha önce yukarıda ifade edildiği üzere Mehmet Şemseddin Bey liderliğinde bir elçiler heyeti tarafından Şah'a iletilmiş ve Şah'tan bu taleplerin karşılanacağı sözünü yazılı olarak almışlardır.

İngiliz ve Rus elçilerinin herkesin gözü önünde aleni olarak cereyan eden bu girişimlerinden sanki hiç kimsenin haberi yokmuş gibi gülünç tavırlarına rağmen dostlarını ve düşmanlarını çok iyi bilen mebuslar Rus ve İngiliz elçilerin çarpıtmalarına karşılık onlara teşekkür etmek istememişlerdir. Bundan dolayı Mehmet Şemseddin Bey ve Almanya Maslahatgüzarı Baron Richthofen'e aldıkları takririn suretini göndererek öncelikle bu iki sefarete teşekkür etmek istediklerini ifade etmişlerdir. Diğer elçilere bu sefaretların hatırı için ancak teşekkür edebileceklerini belirtilmiş ve Şemseddin Bey'in yazdığı takrir üzerine en ciddi teşekkür Osmanlı sefaretlarına yapılmıştır (Cemil Said (C.S.), Sefir-i Osmani'nin Oynadığı Rol, 1909, s. 6-7).

Rus ve İngiliz sefaretları bir yandan tarihi tersyüz edecek şekilde yaşananları aktardıklarını ve başarıyı kendilerine mal ettiklerini belirten Cemil Said Bey, diğer taraftan ise adeta bir casus gibi hareket ederek İstanbul Hükümeti'ne durumu olduğu gibi aktararak Mehmet Şemseddin Bey'in azlini talep ettiklerini belirtmiştir (Cemil Said (C.S.), Sefir-i Osmani'nin Oynadığı Rol, 1909, s. 7). Cemil Said Bey'in İngiliz ve Rus sefaretlarına dair aktarmış olduğu bu anekdot Yıldız hükümeti ile Mehmet Şemseddin Bey'in meşrutiyete yönelik politik yaklaşım farkını İngiltere ve Rusya cephesinden ortaya koyarken aynı zamanda Şemseddin Bey'in duruşunu da açıkça göstermektedir. Ayrıca Cemil Said Bey de Şemseddin Bey'in bu girişiminden dolayı onun azledileceği beklentisine sahip olduğunu ifade ederek (Cemil Said (C.S.), Sefir-i Osmani'nin Oynadığı Rol, 1909, s. 7) Şemseddin Bey'in Sultan II. Abdülhamid'in politikasına aykırı bir yaklaşım içerisinde olduğunu ortaya koymuştur.

Mehmet Şemseddin Bey İran meşrutiyet taraftarına destek olduğu hususunda daha önce de kuşkulara neden olmuş ve o zaman da azledilme ile yüz yüze kalmıştır. Fakat o zaman Muzafferüddin Şah'ın araya girmesi ile elçilik vazifesine devam etmiştir. Ancak şimdi bu bilgi II. Abdülhamid tarafından şüpheye yer bırakmayacak şekilde teyit edilmiş olacak ki aynı gerekçe ile 7 Şubat 1908 tarihinde Mehmet Şemseddin Bey görevden alınmıştır (Gülmez, 2020, s. 199-200; Mücellidoğlu, 1968-1969, s. 83-84; Melikzâde, 1383, s. 842). İstanbul'dan gönderilen bir resmi yazı ile Tahran Büyükelçiliği'ne Nasuhi Bey'in tayin edildiği (5 Mayıs 1908/03 Rebiyülahir 1326) (BOA.İ.HR. 00412.00032.001, 3 Rebiyülahir 1326/5 Mayıs 1908) ve Şemseddin Bey'in görevinin

bittiği ifade edilmiştir (15 Haziran 1908/15 Cemazeyilevvel 1326) (BOA. İ.HR.00413.00008.001, 15 Cemaziyelevvel 1326/15 Haziran 1908).

Şemseddin Bey'in Tahran elçiliğinden azledilerek yerine Nasuhi Bey'in atanması hususuna dair 1908 yılının Nisan ayında İran'ın İstanbul sefaretinin yazdığı bir belgede şu iddia dile getirilmiştir. Mehmet Şemseddin Bey'in elçilikten neden azledildiğine dair bilgilendirme yazısı gönderen elçiye göre Şemseddin Bey halkı şehzade Aynü'd-devle'ye karşı isyana teşvik etmiş ve isyancıların yabancı sefaretlere sığınmalarını ve aynı şekilde Bab-ı Ali'den de Osmanlı sefaretine sığınmaları için izin istediğini, İran devletinin iç meselelerine müdahil olduğu şeklinde iddialar gündeme getirilmiştir. Şemseddin Bey'in bu haberler üzerine azledildiği ifade edilmiştir. Bunun üzerine Şemseddin Bey'in birkaç arkadaşı İran sefaretine giderek onun İran'ın dostu ve ıslah taraftarı olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca onun yıllarca Şah taraftarı olduğunu ileri sürmüşlerdir (Gülmez, 2020, s. 207). Ancak tüm bu girişimlere rağmen Şemseddin Bey'in son diplomatik ataklarıyla meşrutiyet taraftarlarını desteklediği anlaşılmaktadır.

İran'da uzun yıllar görev yapan Mehmet Şemseddin Bey sefaret yıllarında İran'daki siyasi ve toplumsal olaylarda önemli roller üstlendiği gibi azledildikten sonra da İran hakkındaki bilgi ve tecrübelerinden istifade edilmeye çalışılmıştır. İran konusunda fikirleriyle hizmet vermeye devam eden Mehmet Şemseddin Bey, İçişleri Bakanı Refet Bey'e, Türkiye-İran sınır sorununun halli için önerileriyle destek olmuştur (Gülmez, 2020, s. 207-208).

6. Sonuç

Bu çalışmamızda Mehmet Şemseddin Bey'in İran'daki siyasi ve toplumsal olaylardaki etkisini değerlendirmeye çalıştık. Osmanlı Devleti'nde önemli görevler icra eden Mehmet Şemseddin Bey'in üstlendiği vazifelerden biri olan Tahran Büyükelçiliği'nde on yılı aşkın süre görev yapmıştır. Onun görev elçilik yaptığı yıllar İran'ın siyasi ve toplumsal buhranlarla çalkalandığı bir dönemdir. Bir taraftan XIX. yüzyıldan itibaren devam eden yabancı güçlerin nüfuz mücadelesi diğer taraftan ise istibdat-meşrutiyet taraftarları arasında yaşanan çatışmalar İran'daki siyasi ve toplumsal atmosferi tamamen kompleks hâle getirmekteydi. Böyle bir ortamda Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini muhafaza etmek için İran ile Osmanlı arasında dostluğun tesis edilmesi amacıyla yoğun diplomatik faaliyetlerde bulunan Mehmet Şemseddin Bey aynı zamanda İran'ın iç barışının sağlanması için de Şah ile meşrutiyet taraftarları arasında arabuluculuk yapmıştır. Geliştirdiği kişisel dostluklar sayesinde iktidar ile muhalefet üzerinde ciddi bir itibar kazanan Mehmet Şemseddin Bey, İran'daki sorunların sulh yoluyla çözümü için gerek meşrutiyetin ilanından önce gerekse meşrutiyetin ilanından sonra başarılı bir arabuluculuk ve barış diplomasisi yürütmüştür. Aynı zamanda İran'daki siyasi ve toplumsal atmosferi tahlil ettiği pek çok rapor da kaleme almıştır.

Osmanlı Devleti'nin İran'daki temsilcisi Mehmet Şemseddin Bey için iki potansiyel tehlike vardı: Bunlardan biri yabancı güçlerin bilhassa Rusya ve İngiltere'nin İran'daki çıkar mücadelesiydi. Diğeri ise temsilcisi olduğu II. Abdülhamid'in istibdat yönetimidir. O, yürüttüğü diplomatik çabalar ile hem Rusya ve İngiltere aleyhine Osmanlı Devleti'nin İran'daki nüfuzunu güçlendirmiş hem de temsilcisi olduğu hükûmete rağmen Şah'ın istibdat yönetimine karşı meşrutiyet taraftarlarının zarar görmesine engel olarak Meclis-i Mebusan'ı muhafaza etmeye çalışmıştır.

Büyükelçilik yaptığı dönem boyunca İran'daki pek çok siyasi ve toplumsal olayda önemli roller üstlenen Mehmet Şemseddin Bey, Şah muhaliflerini koruması, muhalif ulema ve aydınlar ile fikir alışverişinde bulunarak onları meşrutiyet talebi hususunda teşvik etmesi gibi faaliyetlerinin yanı sıra bilhassa meşrutiyetin ilanında ve muhafazasında etkili olduğu iki mühim gelişmeden bahsedilebilir. Bunlardan biri Tahran Valisi Mîrzâ Ahmet Han Alau'd-devle'nin ekonomik nedenlerle birkaç taciri falakaya yatırmasına (12 Aralık 1905) tepki olarak Tabâtabâî ve Behbehânî

liderliğinde ulema, talebe, tacir ve halktan oluşan iki bin kişilik bir topluluğun göç ederek Tahran'ın güneyindeki Şah Abdülazim Türbesi'nde best (oturma) eylemine başlamaları esnasında yaşanmıştır. İran'ın eski başbakanlarından Ali Asgar Han Eminü's-saltana, Mîrzâ Nasrullah Han Muşîru'd-devle ve oğullarının da desteklediği ve Meşrutiyeti başlatan en önemli olay olarak kabul edilen bu best eyleminde Şah ile eylemciler arasında arabuluculuğu Mehmet Şemseddin Bey yapmıştır. Meşrutiyet taraftarlarının taleplerini Şah'a ulaştıran (28 Aralık 1905) Mehmet Şemseddin Bey sadece arabuluculuk yapmamış aynı zamanda Ahrar liderleriyle yapmış olduğu müzakerelerle adeta onlara danışmanlık yaparak Ahrarın taleplerinin revize edilmesinde de etkili olmuştur.

Mehmet Şemseddin Bey'in etkili olduğu olaylardan biri de Şah'ın örtülü desteğiyle Şeyh Fazlullah liderliğinde meşrutiyet ve meclis aleyhtarı eylemlerin ortaya çıkardığı tehlikenin bertaraf edilmesidir. Bilhassa bu süreçte İngiltere ile Rusya arasında imzalanan anlaşma (1907) ile dâhili ve harici dengelerin istibdat lehine değiştiği ve hürriyet yanlılarının tamamen yalnızlaştığı bir siyasi ortamda Şemseddin Bey, hürriyet ve meşrutiyet taraftarlarının lehine ortaya koyduğu çabalar dikkate şayandır. Anlaşma öncesinde meşrutiyet taraftarlarını destekleyen ve Rusya destekli Şah karşısında dengeleyici bir güç olan İngiltere'nin anlaşmadan sonra Ahrardan desteğini çekmesi ile istibdat yanlıları meşrutiyet taraftarlarına karşı daha da saldırganlaşmış ve meclisi bombalamışlardır. Yaşananlar karşısında Alman maslahatgüzarı Baron Richthofen'in da desteğiyle derhal harekete geçen Mehmet Şemseddin Bey, Osmanlının Tahran Büyükelçiliği'nde diğer devlet temsilcilerinin de katıldığı bir toplantı düzenlemiştir. Şemseddin Bey'in öncülüğünde ve ev sahipliğinde düzenlenen toplantıda Rus-İngiliz elçilerinin hilafına İran'daki istibdat-meclis çatışmalarının sulh yoluyla çözümü için bir dizi karar alınmış ve yine onun öncülüğünde bir elçiler heyeti tarafından bu kararlar Şah'a iletilmiştir (18 Aralık 1907). Bu girişimle meselelerin sulh yoluyla çözümü konusunda anlaşmaya varılırken Şemseddin Bey'in inisiyatifiyle ortaya çıkan bu başarı İran Ahrarını son derece sevindirmiş ve Şemseddin Bey'in Ahrar üzerindeki itibarını da ziyadeleştirmiştir. Fakat İngiliz ve Ruslara rağmen elde edilen bu başarı takdir edilmek yerine meşrutiyetçileri desteklediği şüphesi, İngiliz ve Rusların da çabalarıyla II. Abdülhamid tarafından görevden alınmasına yol açmıştır.

Kaynakça

- Aydemir, İ. (1991). Muhaceretteki Çerkes aydınları. Ankara.
- BOA. İ.HR.00413.00008.001. (15 Cemaziyelevvel 1326/15 Haziran 1908).
- BOA. Y.EE. 0010.0020.1-4. (5 Rebiülevvel 1326/7 Nisan 1908).
- BOA.İ.HR. 00412.00032.001. (3 Rebiülahir 1326/5 Mayıs 1908).
- Cemil Said (C.S.). (1909, Temmuz 5). Meclis'in dağıtılmasına ilk teşebbüs ve Tavassut-ı Süferâ. Tasvîr-i Efkâr(36), s. 5-6.
- Cemil Said (C.S.). (1909, Temmuz 19). Sefir-i Osmani'nin Oynadığı Rol. Tasvîr-i Efkâr(50), s. 5-7.
- Cemil Said Bey. (2014). İran Mektupları. (A. E. Çınar, Çev.) İstanbul: Kitabevi.
- Cezani, B. (2014). İran Meşrutiyet Devrimi güçler ve amaçlar (1906-1911). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Devletâbâdî, Y. (1362). Hayat-ı Yahyâ (Cilt III). Tahran: İnişârât-ı Attar.
- Gülmez, A. (1393). Kârname-i Sefâret Şemseddin Beg der İrân (Ba Tikye-i ber İsnâd-e İrân ve Osmanî). Tahran: Tahran Üniversitesi.
- Gülmez, A. (2020). Osmanlı ve İran arşiv belgelerinde Mehmet Şemseddin Paşa'nın hayatı ve tahran elçiliği (1855-1917). Journal of Universal History Studies, 3(2), 195-212. doi:10.38000/juhis.772433
- Hazretî, H. (1386). Gozarîşi Şemseddin Beg (Sefiri Osmanî) ez Tehevvulate Meşruta der İrân. Mecelle-i Danişkede-i Edebiyat ve Ulume İnsanî Danişgahê Tahran(182), 63-78.
- Kara, H., & Çatma, B. (2019). Sultan II. Abdülhamid yönetimine karşı muhalefette dini söylem: Osmalı Gazetesi örneği. İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı (s. 149-158). Muş: Muş Alparslan Üniversitesi.

- Karacan, O. (2019-a). Cemil Said Bey (Dikel) hayatı-eserleri ve İran'daki siyasi meselelere bakışı. Malatya: İnönü Üniversitesi SBE (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Karacan, O. (2019-b). Osmanlı Devleti'nin İran meşrutiyeti üzerindeki tesiri hakkında bir mütalaa. Journal of History School(43), 1413-1447.
- Kılıç, S. (2002). İran'da ilk anayasal hareketler "1906 Meşrutiyeti". Tarih Araştırmaları Dergisi, 143-161.
- Kurtuluş, R. (2010). 1906-1911 İran meşrutiyet hareketinde Osmanlı etkisi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü.
- Melikzâde, M. (1383). Tarih-i İnkılab-ı Meşrutiyet-i İran (Cilt 1-8). Tahran: Sahn.
- Mücellidoğlu, A. Ç. (1968-1969). Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (1860-1923) (Mülkiye Şeref Kitabı) (Cilt III). Ankara: Mars Matbaası.
- Tebrizi, A. K. (2021). İran meşrutiyet tarihi. İstanbul: Kaynak Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Mehmet Şemseddin Bey (1855-1917), a member of the Caucasian Circassian family, immigrated with his family to Samsun and then to Istanbul. He was known as hardworking, honest, moral and decent person by the people around him. Şemseddin Bey taught Turkish at the High School of the Mekteb-i Mülkiye, at Galatasaray Sultanisi, Hesab-ı Nazari and Hendese. After completing his education successfully, he was first appointed as the 3rd Clerk of Yıldız Palace in 1880 by order of Sultan Abdulhamid II. Then he was appointed to be the following missions. Athens Embassy Clerk (7 March 1886), Athens Embassy Charge d'affaires for 48 days (7 June 1886-25 July 1886), Ministry of Foreign Affairs Umur-ı Şehbenderî Directorate (4 April 1887), Bucharest Embassy (17 November 1892-September) . 1893, Deputy Undersecretary of the Ministry of Foreign Affairs (September 11, 1895), Embassy in Tehran (February 18, 1896), Governorship of Van (June 26, 1896), Embassy in Tehran for the second time (13 September 1897-7 February 1908), in Kamil Pasha cabinet of Ministry Evkaf (August 8, 1908 - February 13, 1909) and retired on November 14, 1909.

Mehmet Şemseddin Bey had been serving as Tehran Ambassador for more than ten years when Iran was shaken by political crises. Furthermore, the struggle for domination among foreign powers, which had been persisting since beginning of the 19th century, and the conflicts between the oppressors and the constitutionalists made the political and social environment in Iran more complicated. In this period, Mehmet Şemseddin Bey carried out intense diplomatic activities for the establishment of friendship between Iran and the Ottoman Empire in order to protect the interests of the Ottoman Empire, and also acted as a mediator between the Shah and the constitutionalists to maintain internal peace in Iran. Mehmet Şemseddin Bey, who gained a serious reputation in the eyes of the government and the opposition due to personal friendships he developed, applied successful mediation and peace diplomacy before and after the proclamation of the Constitutional Monarchy for the peaceful solution of the problems in Iran. However, although Mehmet Şemseddin Bey wrote many reports within he analyzed the political and social environment in Iran and successfully completed his duties, there is not much research regarding his role in social and political issues in Iran. Only few studies conducted about Mehmet Şemseddin Bey and they mostly evaluated the content of reports he has taken rather than investigating his role in social and political issues in Iran.

It is important to note that an unconstitutional administration was dominant in the Ottoman Empire during the years when Mehmet Şemseddin Bey was ambassador in Iran, Abdulhamid II was actively fighting against all kinds of movements in favor of constitutionalism both inside and outside the country. In this context, he tried to intervene in the developments in favor of constitutionalism in Iran and offered cooperation to the Shah on the issue of opposition to freedom. Mehmet Şemseddin Bey was aware of this situation thus he only analyzed the situation rather than providing accurate information about his own role in the reports he sent. Therefore, studies based on the aforementioned reports are quite limited to explaining his impact on Iranian politics.

There were two potential dangers for Mehmet Şemseddin Bey, the representative of the Ottoman Empire in Iran: One of them was the conflict of interest of foreign powers, especially Russia and England, in Iran. The other was the persecution politics of Abdülhamid II, of which he was the representative. With his diplomatic efforts, he not only strengthened the influence of the Ottoman Empire in Iran against Russia and England, but also protected the Assembly by preventing the supporters of constitutionalism from being harmed by the oppression of the Shah, despite the administration he represented. Despite the Anglo-

Russian couple and the persecution politics it represented, this successful diplomacy of him earned him a serious reputation in Iran.

It can be said that Mehmet Şemseddin Bey, who played an important role in many political and social events in Iran, played a role in the two important developments, especially in the proclamation and preservation of the Constitutional Monarchy: One of them is about the governor of Tehran, Mirza Ahmet Han Alau'd Devle, who punished the merchants following the increasing of sugar price because of the sugar shortage. In return for this, a community of two thousand people consisting of scholars, disciples, merchants and the public under the leadership of Tabâtabâi and Behbehâni went to the tomb of Shah Abdulazim which is called the Little Migration and started the protest of Bast. During this protest of Bast which is regarded as the most important event starting the constitutionalism and which is supported by one of the old presidents of Iran Ali Asgar Han Eminü's-saltana and Mirzâ Nasrullah Han Muşiru'd-devle and his sons, Mehmet Şemseddin Bey mediated between the Shah and the demonstrators in this Bast protest. Mehmet Şemseddin Bey who conveyed the demands of the supporters of constitutionalism in 28 December 1905 not only mediated between them but also was influential in revising the demands of liberals by guiding them with his negotiations.

One of the events in which Mehmet Şemseddin Bey was influential was the elimination of the danger posed by the anti-constitutional and anti-parliamentary actions under the leadership of Sheikh Fazlullah with the implicit support of the Shah. Especially in this process, with the agreement signed between England and Russia (1907), in a political environment where the internal and external balances changed in favor of tyranny and the supporters of freedom became completely isolated, the efforts of Şemseddin Bey in favor of the supporters of freedom and constitutionalism are remarkable. The supporters of tyranny became even more aggressive against the supporters of constitutionalism and bombed the parliament after England, which had supported the supporters of constitutionalism before the agreement and was a balancing power against the Russian-backed Shah, withdrew its support from the ahrar after the agreement. Mehmet Şemseddin Bey, who took immediate action with the support of the German chargé d'affaires Baron Richthofen, organized a meeting at the Tehran Embassy of the Ottoman Empire with the participation of other state representatives. In the meeting, which was led and hosted by Şemseddin Bey, a series of decisions were taken for the peaceful resolution of the tyranny-parliament conflicts in Iran, despite the abstention of the Russian-British ambassadors. In line with the decisions taken, a delegation consisting of ambassadors under the leadership of Şemseddin Bey took initiatives before the Shah and the decisions taken at the meeting were conveyed to the Shah (18 December 1907). With this initiative, the conflicts were ended and an agreement was reached on the peaceful settlement of the issues. This result, which emerged with the initiative of Şemseddin Bey, greatly pleased the Iranian followers and increased his reputation. However, this success achieved despite the British and Russians was not appreciated; Şemseddin Bey, with the suspicion of supporting the constitutionalists and the provocations of the British and Russians, was dismissed by Abdulhamid II.